

DALIA TRAŠKINAITĖ

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

NAUJOS ARCHITEKTŪROS ISTORINĖJE APLINKOJE ESTETINIO VERTINIMO SLENKŠČIAI

The Obstruction of an Aesthetics Evaluation of the New Architecture in an Historical Context

SUMMARY

In one way or another the aesthetic evaluation of art objects is related to the concept of beauty which as time goes by is interpreted in different terms. In recent times, however, the category of beauty has been marginalized. Nevertheless architecture is related to certain specifics such as usefulness and utility that are not very peculiar to other arts. Hence, it is experienced and discussed as a complex phenomenon. The process of evaluation that involves the issue of beauty also relates to emotions, identity, contextuality as well as to criteria of ethical and intellectual reflection. This article discusses certain aspects of architectural judgment taking into account architectural objects and their environment.

SANTRAUKA

Estetinis meno objektų vertinimas neišvengiamai sietinas su skirtingai interpretuojama grožio sąvoka, kuri pataruoju metu kiek nuvertinama. Architektūros estetika susijusi su itin specifiniu, kitoms meno rūšims nebūdingu funkcionalumu ir naudingumu, todėl jos neužtenka fiksuoti vien tik keliais regimo vaizdo rakursais, ji patiriama ir nagrinėjama kompleksiskai. Vertinimo procese, kuris sietinas ir su grožio kategorija, svarius vaidmenis atlieka juslinis, emocinis, tapatumo, kontekstualumo, etiškumo kriterijai, užbaigiami intelektualiu apmąstymu. Šiame straipsnyje aptariami kai kurie naujos architektūros istorinėje aplinkoje estetinio vertinimo kriterijai, jų svarba pačiam objektui ir jo aplinkai.

ĮVADAS

Svarstymai apie estetiką yra neišvengiamai susiję su kokia nors grožio sąvokos interpretacija, kuri ilgainiui įgauna naujesnes konotacijas, o pastaruoju metu tam tikruose kontekstuose ji nepelnytai nuvertinama. Tiesa, filosofinės este-

RAKTAŽODŽIAI: nauja architektūra, estetika, etika, istorinė aplinka, teorija, *genius loci*.

KEY WORDS: contemporary architecture, aesthetics, ethics, historical environment, theory, *genius loci*.

tikos srityje pasirodo konceptualių veikalų, skirtų naujoms grožio sąvokos interpretacijoms. Šioje srityje išskirtinio dėmesio nusipelnė tokių autorių kaip Rogeris Scrutonas ar Frederickas Turneras (Turner 1992; Scruton 2009) darbai. Kai kurie iškilūs šiuolaikiniai modernios architektūros tyrinėtojai, pavyzdžiui, Jamesas Stevensas Curlas, pripažįsta, kad kritiškai aptariant modernios architektūros paveldą bei jo ideologines šaknis, būtina atsižvelgti ir į grožio sąvoką, kuri, pasak autoriaus, nėra praradusi nei svarbos, nei vertės, nors ir yra marginalizuojama (Curl 2018). Kalbant apie architektūros estetiką galima drąsiai teigti, kad ji susijusi su itin specifiniu, kitoms meno rūšims nebūdingu filosofinės problematikos spektru, kurio išsamesnis aptarimas galėtų būti specialaus svarstymo objektas. Šiame kontekste galima pasakyti, kad esminį architektūros kaip meno specifiškumą sudaro kitoms meno rūšims nebūdingas (arba tik iš dalies būdingas) funkcionalumas ir/ar naudingumas (pritaikomumas). Tęsdami svarstymą galime pridurti, kad neužtenka stebėti architektūrą tik vienu ar kitu regimo vaizdo rakursu, ją reikia tuo pačiu metu ir stebėti/patirti (išgyventi), ir analizuoti bei interpretuoti (t. y. suvokti) vienu metu ir „iš vidaus“, ir „iš išorės“, t. y. matyti ir suvokti jos objektus bendresniame urbanistinės aplinkos kontekste, kadangi labai retais, galbūt netgi išskirtiniais atvejais architektūros objektas būna izoliuotas iš kitų savo aplinkos objektų (pvz., bokštas dykumoje ar pan.). Daug dažniau architektūros objektą regime ir patiriame apibrėžtame ir specifiniame aplinkos kontekste. Būtent šiuo

aspektu nėra paprasta nusakyti, kaip iš tiesų vizualiam suvokimui atsiskleidžia architektūra ir kaip įmanoma ją adekvačiausiai suvokti, nes į regėjimo/patyrimo lauką ir procesą įtraukiami ne tik kiti (aplinkiniai objektai), bet ir pats stebėtojas, jo juslinis ir emocinis potyris. Tad neįmanoma nusakyti architektūros estetikos (ir konkretaus vertinamo jos objekto) požymių vertinant architektūrą tik kaip bet kurią kitą regimą (vizualinį) objektą, pavyzdžiui, skulptūrą, arba vertinant tik architektūros kūrinio išraišką, t. y. formalias savybes, nes pastato vertė tiesiog negali būti suprasta atsietai nuo jo paskirties (Scruton 1979: 7). Tirti architektūrą tik kaip vizualiai suvokiamą formą netikslinga: nors teoriškai tai gal ir įmanoma padaryti, bet architektūros meno specifika susijusi su tuo, kad pastatų estetinėje prigimtyje yra esminių sąsajų su tam tikra architektūros objektų funkcija, todėl architektūra neišvengiamai turi ir meno, ir amato elementų ir juos sintetiškai jungia (Scruton 1979: 7).

Atsižvelgiant į šią fundamentalią išvagę, architektūros objektus tenka nagrinėti kompleksiskai ir holistiškai, t. y. stebint ir apmąstant įvairius jų elementus bei aspektus kaip tam tikrą visumą. Kita vertus, kompleksiskai tiriant kiekvieną architektūrinį objektą, neišvengiamai tuo pačiu priimama domėn ir įvertinama jo platesnė urbanistinė aplinka, artimiausios gretimybės, objekto kompozicinė raiška, planinė – erdvinė kompozicija, funkcinė sandara, detalės bei apmąstoma bendra esminė informacija apie objektą, kuri leidžia daryti tolesnes ir neretai esmines išvagas. Tekstūra, paviršius, forma, reprezentacija/vaizdavimas ir išraiš-

ka – dalykai, tampantys vienais pagrindinių ypatybių, prieš mums jau įprastai suprantamas specifiskas, tik architektūrai būdingas savybes (Scruton 1979),

kurios taip pat neatsietinos nagrinėjant architektūrą estetiniu aspektu. Po visų šių savybių turiniu glūdi platesni klodai, sietini su vietos tapatumu.

VERTINIMO PRIELAIDOS IR DILEMOS

Naujai architektūrai istorinėje aplinkoje keliamas vienas svarbiausių reikalavimų – dermė esamoje aplinkoje, įsigilinimas į vietos kontekstą, geografiškai ir istoriškai susiklosčiusias tos aplinkos savybes, kurių visuma kartais apibūdinama kaip „vietos dvasia“ (*genius loci*) (Norberg-Schulz 1979). Įvairiais rakursais žvelgiant į šiandieninę aplinkoje esančios naujos architektūros istorinį kontekstą galima pastebėti, kaip pakito kultūrinis miesto kraštovaizdis bendroje visumoje, kai įvairių laikotarpių objektai atsidūrė vienas šalia kito.

Buvo tokių istorijos tarpasnių, kai buvo siekiama suniveliuoti vyraujančią architektūrinį stilių lyginant jį su praėjusiu ir naująjį perkelti į kitus esamus objektus. Kaip žinome, XIX a. istorizmo banga atgaivino iki tol buvusius stilius, jų pagrindinius bruožus, formas perkeldama ir įtvirtindama naujoje architektūroje (Gonzalez-Longo 2012). Antai Lietuvoje paveldosaugos srityje po 1960 m. patvirtinto senamiesčio rekonstrukcijos projekto vyravo gotikos stiliaus propagavimas bei respektavimas, kartu buvo nuvertinami kitų epochų architektūros stiliai. Dėl šių priežasčių buvo marginalizuotos kitos architektūrinės, stilistinės architektūros paveldo savybės. Iš esmės pastatai ilgainiui kito nuolat: buvo perstatomi, transformuojami, kol XVII a. atsiradus restauracijai, konservavimui,

remontas iš esmės atskiriamas kaip kitokia, nei naujo pastato statymo veikla (Gonzalez-Longo 2012). Tačiau iki įsigalint moderniajai epochai ir modernizmo ideologijai įkvepiant statyti naujus objektus, vizualiai buvo paisoma esamo vietos konteksto, todėl dažnai jau susiklosčiusių istorinių miestų vaizdas suvokiamas kaip darni visuma, turinti skirtingų stilių bruožų. O kaip teigia filosofas Rogeris Scrutonas, kiekvienas laikotarpis perteikia savo indentifikavimo žinutę, savo išraiškos formą, todėl ir šiuolaikinė architektūra savo išraiška perteikia kultūrinę žinią (Scruton 1979: 13).

Moderniosios, šiuolaikinės, architektūros laikotarpiu vis didesnę reikšmę įgyja pragmatinis, finansinis ir ekonominis pastato projektavimo bei pastatymo aspektas. Pavyzdžiui, R. Scrutonas pokalbyje su A. Samalavičiumi teigia, kad „didžiuma pastatų dabar tiesiogiai susiję su spekuliatyvia nekilnojamojų objektų plėtra“ (Scruton, Samalavičius, 2017: 23). 1983 m. tarptautinio architektūros žurnalo redaktorius architektas Vittorio Gregottis Niujorko architektūros lygos nariams yra išsakęs svarbią pastabą: „Didžiausias moderniosios architektūros priešas yra idėja, kad į erdvę reikia žvelgti vien tik per ekonominės bei techninės būtinybės prizmę nesiekiant suvokti pačios vietos. Mūsų įsitikinimu, mūsų architektūrinė aplinka yra fizinis atspindys

jos istorijos ir to, kaip joje susikaupė įvairūs prasmės lygmenys, formuojantys specifinį vietos charakterį – ne tik kokį jį suvokiame, bet ir koks jis yra struktūriniu požiūriu.“ Būtent dėl finansinių motyvų ir skubos architektūriniai objektai taip pat tampa ne tokie kontekstualūs ir priderinti prie aplinkos. Istoriniame kontekste atsirandantys nauji pastatai ar netgi tam tikri tvarkybos objektai – senų objektų pritaikymas naujai paskirčiai, tampa aplinkoje svarbiu, efektyviu objektu, kurio projektavimui dėmesio turėtų būti skiriama gerokai daugiau iki sukuriant galutinį produktą. Kaip teigia lietuvių autorius Vytautas Petrušonis, individualūs, su tam tikru objektu ar situacija susiję kultūriniai archetipai tiek urbanistinės renovacijos, tiek architektūrinių objektų kūrimo procesuose šiuo metu praktiškai nefigūruoja ir todėl esame beginkliai prieš globalizacijos proceso išsvetur peršamus modelius, kuriais pasinaudojant neieškoma vietinių savitumų ir sutaupoma tyrimų sąskaita. O juk tikrasis vietos suvokimas gali tapti architektūrinės kūrybos esme.

Naujos architektūros, o ypač istoriniame kontekste vietos tapatumas iš esmės formuoja jos estetinį lygį, jei juo remiamasi projektuojant pastatus. Žinoma, patį miesto tapatumą formuoja įvairūs veiksniai, nes anot O. A. Švidkovskio, įtaką daro teritorijos reljefas, vandens telkiniai, miesto struktūra ir jo kompozicija, užstatymo pobūdis, architektūriniai ansambliai, dominantės (vertikalės), pastatų architektūra, statybinės medžiagos, statybos technologija, miesto spalvinis koloritas. Architektūrologo Rimanto Buivydo iškeltos daugiasluoksnės faktorių

struktūros formatai yra geoklimatinis teritorijos pobūdis, istoriškai vyraujantis ūkinės veiklos pobūdis, tautinis charakteris, pasaulėjauta ir gyvensena, religinis konfesinis priklausomumas, geopolitinė ir sociokultūrinė raida, visuomeninės sąmonės santykiai su kultūros paveldu ir etnine tradicija. Visų jų visuma sudaro stiprų ir esmingiausią architektūros estetinį poveikį bei turi didelę įtaką naujai architektūrai plėtotis istorinėje aplinkoje.

R. Buivydo nuomone, architektūros regioninės savybės atsiskleidžia per formos ypatumus: „Minėta daugiasluoksnė faktorių struktūra tarsi spindulių pluoštas kiekvieną kartą savaip sintezuojasi, o ją atspindi statinių išvaizda, plano ir konstrukcijos sandara, statinių grupių, įvairių urbanistinių kompleksų suplanavimas. Labiausiai ir pagaviausiai naujų statinių išvaizdoje regioninius bruožus perteikia: statinio tūrio/plano kompozicinės sandaros pobūdis; statybos medžiagos ir jų konstrukcinio bei estetinio įveiksminimo pobūdis; tradicinės / kontekstinės pagrindinės statinio ir jo elementų formos (stogas, siena, langas, durys ir kt.); dekoro charakteris.“ Būtent šie R. Buivydo minimi struktūriniai elementai, sudarantys regioninę tapatybę, talkina – aišku, ją atpažinus, – kuriant naują architektūrą, jos vizualinę estetinę išraišką. Įdomu paminėti, jog šiuolaikinėje architektūroje vyrauja negausus dekoras. Filosofo R. Scrutono (1979) pastebėjimu – dekoratyvumo aspektas architektūroje, nors ir įgauna modernizmui nepageidaujamą autonomiją, kartu tampa kažkuo individualiu/asmenišku, kažkuo daugiau, nei vien tik pati savaime dekoracija galėtų būti (Scruton 1979: 53).

Šiuolaikinė architektūra, kuri neretai kuriama vadovaujantis modernizmo ideologija, vis dažniau siekia perteikti vien tik formos žaismą, bet kuria kaina patį kūrinį išskirti iš visumos, kad šis taptų išskirtiniu objektu ar tam tikra (itin geidžiama) ikona. Toks architektų siekis rodo, jog pernelyg daug dėmesio skiriama skulptūriškumui – vienai iš estetikos sudedamųjų, atsietinai nuo pastato paskirties. Estetinės nuostatos tokiu atveju susipina su pragmatiškais siekais, nes ikoniškų pastatų autorystė – sėkmingos šiuolaikinio architekto karjeros dalis. Architektūros fotogeniškumas dažnai sumenksta naujus pastatus pamačius realybėje, dėl jų kompozicinių formų išraiškos grubumo ir detalių skurdumo. Pripažintas architektūros teoretikas Kennethas Framptonas teigia: „Parodomasis, brangiai atsieinantis struktūros demonstravimas veda prie artumo sunykimu, t. y. to, ką Heideggeris įvardijo kaip „artimumo praradimą“. Žmogui tai nėra anksčiau pažįstami dalykai: jis nesieja savęs su objektu, kuris jam nėra įprastas, neatpažįstamos jam tampa jau žinomos buvusios objekto detalės. Lietuvių archi-

tektūros kritikė Aida Štelbienė (2015) teigia, kad šiuolaikinė architektūra yra peraugusi į estetikos ekonomiką, kuri yra glaudžiai susijusi su tapatybės kūrimu, su vartotojų visuomenės ir paskiro individo ar verslo korporacijos tapatumu, kur estetika įtraukiama tik vaizdiniu lygmeniu (Štelbienė 2015: 32). Tokios naujosios ikoninės architektūros poreikis auga, kaip ir pačių objektų, o ji pati vis agresyviau tampa tam tikro vietoženklis, vietos tapatybės kūrimo dalimi, nors patys objektai dažniausiai pabrėžtinai disonuoja su išlikusia istorine/architektūrine aplinka. Nuolat gausėjant tokios architektūros mieste, atsiranda vis daugiau ir agresyviau į aplinką įsiterpiančių objektų, demonstratyviai nepaisančių esamo miestovaizdžio panoramos ypatumų. Iš esmės toks išskirtinumo siekis, kaip teigia A. Štelbienė, remdamasi Gleno Hillo pateiktu drabužių mados analogijos pavyzdžiu, demonstruojančiu estetikos virsmą vartojimo preke, panašiai kaip anksčiau architektūra transliavo žinią apie savininkų socialinę padėtį, taip ir moderniaisiais laikais ji yra mūsų visuomenės vertybių signifikantas.

ESTETIKOS IR ETIKOS SAŠAJOS VERTINANT

Estetika architektūroje susijusi su plačiu galimų tyrinėjimų lauku. Antai architektūrologas Vladimiras Mako (2012) savo tyrime mini šiuos estetikos tyrinėjimo laukus: tvarios kultūros ir estetikos vertybės; kultūrinis ir ekologinis tvarumas, remiantis vietos tradicinėmis žiniomis; pramonės paveldas ir jo technologijos apsauga nuo socialinių ir estetinių pasekmių, kai keičiama objekto paskirtis;

estetikos prigimtis tyrimų kūrybiškumo ir pažinimo aspektu; santykio tarp architektūros, vartotojiškumo ir komercializavimo aplinkos estetikos klausimai; viešųjų erdvių kūrimas, tiesiogiai įtraukiant ir kitų rūšių menus. Tai tik dar labiau parodo aspektų gausą, o visuose juose glūdi daugybė etikos požymių. Estetikos ir etikos sąvokos taip pat eina kartu ir, nagrinėjant estetinius architek-

tūros požymius, susiduriame su etikos dalykais. Iš esmės bet kurio objekto vertė yra tam tikro moralinio pasirinkimo klausimas (Štelbienė 2015), todėl vienos vertėms suteikdami pirmumą, pamirštame ar ignoruojame kitas. Naujoji architektūra, kuri išlieka santūri, kontekstuali, kuri nesiekia vien padaryti įspūdį užgoždama ir dominuodama susiklosčiusioje aplinkoje su galbūt jau esamomis dominantėmis arba manipuluoti pačia savimi, gali būti ir kontekstuali, ir semantiškai daugiasluoksnė: „Mes galime pamatyti skirtumą tarp architektūros, kuri iš tiesų duoda mažiau realybėje, nei iš pradžių demonstruoja savo įvaizdžiu, ir architektūros, kuri nuleidžia naujus patirties ir prasmės klotus, kai susiduri su ja realiame kontekste“ (Pallasmaa 2007), – teigia iškilus architektas ir architektūros estetikas Juhani Pallasmaa, plėtojantis architektūros fenomenologijos tradiciją.

Etiškumas taip pat siejasi su socialiniu aspektu, o tai suponuoja estetikos keliamas esmines architektūros suvokimo ir vertinimo problemas. Kaip jau buvo minėta, architektūra labai skiriasi nuo kitų menų, nes glaudžiai susijusi su funkcija, o kartu ji siekia sukurti socialiai naudingas vietas ir kontekstus, kuriuose vyksta socialinis gyvenimas. Kaip teigia Maurice'as Lagueur (2002), architektų darbai turi tiesioginį poveikį kaip žmonės elgiasi ir jaučiasi savo aplinkoje bei turi galimybę pagerinti pastatų naudotojų ar gyventojų gyvenimą. Filosofas tvirtina, kad būtent architektas priima sprendimą statyti milžiniškus gyvenamuosius, o ne mažų gabaritų šeimoms skirtus namus, jis juk gali projektuoti ir

netikėtai patrauklias erdves siekdamas neutralizuoti pigių būstų nuobodumą, bendroje urbanistinėje schemoje suteikti vietas bendruomenei pastato viduje ar išorėje, kur galėtų susiburti ir aptarti reikiamus klausimus, o mokyklas organizuoti taip, kad jos prisidėtų prie vaikų socializacijos ir pasitikėjimo savimi, bei statyti tokias ligonines, kurios padėtų sukurti pacientams viltį gyventi. Visi išvardinti atvejai daro poveikį žmonių gyvenimui kartu iškeldami projektuojančiam architektui ne tik estetines, bet ir etinio pobūdžio problemas. Socialinis aspektas, darantis įtaką architektūros estetikai ir etikai, galėtų ir turėtų paskatinti profesionalus dažniau pasikliauti tiek tyrimais, tiek tradicijos išmintimi, o ne tik individualia nuojauta, ir daugiau dėmesio skirti detalėms, turinčioms ir darančioms poveikį žmogaus gyvenimo kokybei. Dėmesingumas detalėms, rūpinantis tuo, ką projektuoji ar kuri, kaip tai iš tiesų atrodys vertinant tai įvairiais aspektais, parodo ne tik estetinį, bet ir moralinį kūrėjo požiūrį, – teigia Nigelis Tayloras (2000), aptardamas R. Scrutono knygoje *The Aesthetics of Architecture* pateiktą Londone Westbourne Park Villas geležinkelio sienos pavyzdį, puikiai iliustruojantį atidumą detalėms. Būtent joms skirtas dėmesys gali tapti lakmuso popierėliu žvelgiant į pastato estetikos ir etikos sąveiką, nes pirmiausia pastebime atskiros detalės estetinį išbaigtumą, o tik vėliau – atskirų pastato dalių ir jų tarpusavio bendrą visumos ryšį. Antra, galime tirti pastatą kaip vienį ir jo vaizdavimą kaip detalę visame kraštovaizdyje ar miestovaizdyje ir tokiu būdu

tolygiai paskirstyti dėmesį detalėms, o ne vien projektuoti pastatą esamame kontekste (Taylor 2000). O tai jau siejama su architekto morale – rūpesčiu detalėms

ir klausimais pačiam sau, kas yra tinkama projektuojamoje aplinkoje, o kas ne, nes jau tokio klausimo kėlimas yra moralinio jausmo raiška.

NARATYVO VAIDMUO VERTINANT

Kuo geriau architektai supranta žmogaus ir bendruomenės elgseną, jų poreikius, tuo adekvatesnis rezultatas pasiekiamas. Nauja architektūros tyrimų sritis – kognityvinė architektūra – galimas įkvėpimo šaltinis, kuris remiasi psichologija ir neuromokslais bei šitokiu būdu leidžia suvokti, kokie žmonės mes esame ir kokių poreikių turime šioje tūkstantmečiais besikeičiančioje aplinkoje (Samalavičius 2019). Architektūrologų ir psichologų Annos Sussmanos ir Justino B. Hollanderio novatoriškoje knygoje (2015) siūlomi keli pagrindiniai principai, leidžiantys naujai analizuoti objektus dar prieš jų įgyvendinimą realybėje bei numatyti būsimą naudotojo patirtį. Vienas svarbiausių išskiriamų principų – kampų svarbos (*Edges Matter*) principas, nusakantis, kad žmogus yra linkęs prisiliesti, kai tiria sienomis apribotą erdvę. Kitas – šablono, tam tikro modelio svarba (*Pattern Matters*) nusako, kaip mes vizualiai orientuojamės, atpažįstame objektus. Formos (*Shapes Carry Weight*) principas taip pat svarbus: paaiškina mūsų biologinį polinkį teikti pirmenybę abipusei simetrijai. Ir paskutinis – istorijos pasakojimo/naratyvo formavimas (*Storytelling is Key*), paaiškinantis mūsų polinkį kurti naratyvą, kuris turi daugiausiai įtakos kuriant tinkamą erdvę. Kaip teigiama šiame tyrime, žmonės yra linkę savo aplinkoje ieškoti veidų, su jais ta-

patintis, net jei jie kažkaip nežymiai vaizduojami ir pastatuose, mėgsta simetriją, aiškų išdėstytą kompleksškumą, o visi šie komponentai, paimti drauge, kuria tam tikrą naratyvą. Juk žmogus ieško, prie ko prisirišti, kur fizinėje aplinkoje rasti prasmę, todėl jis gali sieti save su kažkokiomis istorinėmis vietomis ir veikėjais, susijusiais su jam rūpima vieta, ir šitaip sukurti tam tikrą vietos naratyvą, arba naratyvas gali būti kuriamas pačia pastato planine struktūra, orientacija, erdvės dydžiu. Vienu atveju – šitaip formuojamos ir stiprinamos tos vietos, kuriose plėtojamas paties objekto identitetas, kitu atveju – kuriamas labai personalizuotas, pritaikytas konkrečiai funkcijai objektas. Abi šios naujų pastatų formavimo priemonės, tik jau remiantis kiek kitokiu požiūriu tašku, patvirtina prieš tai išsakytas estetiškos architektūros savybes, tik šiuo atveju remiamasi žmogaus psichologijos ir neuromokslų patvirtintais ankstesniais teiginiais.

Istorinėje aplinkoje naujas objektas neišvengiamai gali turėti savo naratyvą, juk tokioje aplinkoje kuriamas objektas turi ir istorinę, socialinę sanklodą, ir potencialą tam įvykti. Naujo pastato novatoriškumu gali tapti ir kitoks požiūris į jo kūrimą, ir, pavyzdžiui, objekto kūrimas naratyvo pavyzdžiu. Minėti autoriai (Anna Sussman ir Justino B. Hollanderis) pateikia įtikinamą pavyzdį, kaip Frankas

Lloydas Wrightas projektavo gyvenamąjį namą, kurio struktūra pasižymėjo aiškia erdvių hierarchija, kitokiu jų išdėstymu, prasidedančiu nuo žemo įėjimo, erdvėms vis aukštėjant ir kulminaciją pasiekiant aukštose patalpose su atsiveriančiu plačiu vaizdu į lauką bei namo širdimi – židiniu, ir pristatė jį vidurinės klasės gyventojui. Šitai sukuriant tolygų perėjimą nuo vienos erdvės iki kitos, kuriamas naratyvas aiškiai atsispindi ir išorėje, ir pastato fasaduose. Pavyzdys ne tik nusako tam tikrą sukurtą naratyvą paprastame savo funkcija gyvenamajame name, bet ir parodo, kaip architekto sukurta programa padeda vartotojui susi-

orientuoti ir nepaklysti kompozicinėse struktūrose bei pasitikėti jo sukurtu pasakojimu erdvėje. Louise Pelletier, kalbėdama apie poetiškumo apraiškas architektūroje, neatsiejamai kalba apie naratyvo formavimą, kada „remiantis natūraliomis proporcijomis ir harmonijos jausmu, architektūrinė išraiška leido (iki XVII a.) visai visuomenei suprasti ir vienodai suvokti tam tikro kūrinio reikšmę, suprasti jo paskirties vietą, skaityti architektūrinio objekto istoriją.“ Toks žmogui sukurtas aiškus, įskaitomas naratyvas skatina potraukį patirti pačią architektūrą ir, kaip jau minėta, identifikuoti save su objektu, rasti prasminį ryšį.

POJŪČIŲ SVARBA

Suvokiant ir vertinant architektūrą, ne mažiau svarbu kliautis ne tik regėjimu, bet ir kitais pojūčiais. Pastatų architektai, urbanistai projektuodami susiduria su infrastruktūros sistemomis, jų specifiškumais, kurių tarpusavio ryšys stipriai jaučiamas penkiais pojūčiais: lietimui, skonio, girdėjimo, regėjimo ir uodimo. Atmetus skonį, visais kitais pojūčiais manipuluodami architektai, interjero dizaineriai, inžinieriai, kraštovaizdžio architektai, galvodami vieni apie šildymo sistemą, kiti apie šalia pastato augančius kvapnius augalus, dar kiti rinkdami spalvinius kodus interjerui, kuria bendrą objekto visumą, nes visi elementai veikia mūsų pojūčius ir patiriamos erdvės suvokimą. Neurologinių tyrimų svarbą akcentuojanti Barbara Erwine (2017) išskiria šiuos sensorinius broožus, būdingus architektūrai: erdvės apšvietimas (vizualus matymas), soma-

tiniai pojūčiai (prisilietimas, tekstūra ir judesys), šiluminė erdvė (dalis somatinių pojūčių, kurie aptariami dėl savo sąsajų su architektūros infrastruktūra), akustinė erdvė (girdėjimas), uoslės erdvė (uodimas) ir privati/kultūrinė erdvė (šeštasis pojūtis, indentifikuotas architektūros estetiko J. Pallasmaa). Visi šie pojūčiai susieti su žmogaus kūnu, kuris vietą prisimena pagal joje patirtus pojūčius, o ta patirtis kuria santykį tarp stebintčiojo – patiriančiojo ir paties objekto. Pojūčio vertę lengviau nusakyti, jei patyrimas yra kontrastingas, t. y. kontrastuojantys dėmenys yra greta, pavyzdžiui, šviesu/tamsu, karšta/šalta, grubu/lygu – daug geriau visus šiuos potyrius pajausime, kai jie bus šalia vienas kito ir sukels kontrasto įspūdį. J. Pallasmaa išvalgos tik dar kartą patvirtina idėją, skelbiančią, kad „prasmingas pastatas tas, kuris sukuria dialogą tarp savo ir keleivio kūno,

taip pat jo atminties ir proto“. Tai rodo, koks iš tiesų svarbus santykis patiriant architektūrinį objektą, turintį sensorinių, o kartu ir estetinių savybių. Kiekvienas

iš penkių pojūčių, jei tinkamai sustiprinamas ir naudojamas architektūroje, kuria žmogui teigiamas emocijas, verčia žavėtis patirta architektūra.

APIBENDRINIMAS IŠVADŲ VIETOJE

Anksčiau pateikto svarstymo pagrindu galime padaryti keletą esmingesnių išvadų. Architektūra kaip meno rūšis estetiniu požiūriu negali būti tiriama ir vertinama taip, kaip vertinamas skulptūrinis objektas, kada dėmesys sutelkiamas tik į jo meninę išraišką ar formos ypatumus, be to, architektūra negali būti atsiejama nuo funkcijos ir esamo aplinkinio konteksto. Architektūra patiriama ne vien vizualiai, bet ir kitais požiūriais (pvz., taktiliniu/audio-sensoriniu), tačiau bet kuriuo atveju ji vertinama atsižvelgiant į jos suvokimui svarbų urbanistinės aplinkos kontekstą. Tokie aspektai kaip tekstūra, paviršius, forma, reprezentacija/vaizdavimas ir išraiška yra neišvengiami vertinant architektūros estetiškumą, o vertinimo metu į juslinius ir mentalinius reflektavimo procesus įtraukiamas pats stebėtojas. Tad svarbų vaidmenį stebėjimo ir vertinimo procese atlieka juslinis, emocinis patyrimas, kuris užbaigiamas intelektualiniu apmąstymu. Šis įvairialypis procesas įgalina adekvačiau ir visumiškiau įvertinti konkretų architektūros objektą.

Tad darome išvadą, kad naujos architektūros istorinėje aplinkoje dermė su kitais (architektūros ir gamtos) objektais neatsiejama nuo architektūros buvimo tam tikroje aplinkoje. Istoriniuose miestuose dažniausia stebime vizualiai ir

jutimiškai darnų miestovaizdį. Taip esti veikiausiai dėl to, kad anksčiau statant naujus objektus istoriškai susiklosčiusioje aplinkoje, buvo paisoma esamo vietos konteksto, nors ir keitėsi laikotarpių architektūros stiliai. Kaip pabrėžia seras Rogeris Scrutonas, kiekvienas laikotarpis turi galią perteikti savo indentifikavimo žinutę, savo išraiškos formą, todėl ir šiuolaikinė architektūra savo išraiška perteikia bendresnę kultūrinę prasmę.

Kita vertus, istorinėje aplinkoje esančiai architektūros estetikos išraiškai itin svarbu paisyti vietos tapatumo. Tapatumą (ar „vietos dvasią“) formuoja įvairūs veiksniai: reljefas, vandens telkiniai, miesto struktūra ir jo kompozicija, užstatymo pobūdis, architektūriniai ansambliai, vizualios dominantės (vertikalės), pastatų architektūra, statybinės medžiagos, statybos technologija, miesto spalvinis koloritas. Be jų, žvelgiant dar kiek plačiau, reikėtų įvertinti šiuos daugiasluoksnės faktorių struktūros formantus: geoklimatinį teritorijos pobūdį, istoriškai toje aplinkoje vyraujančią ūkinę veiklą, tokius kultūrinius faktorius kaip gyventojų tautinis charakteris, pasaulėjauta ir gyvenamosios ypatumai, religinė konfesinė priklausomybė ar geopolitinė ir sociokultūrinė raida, visuomeninės sąmonės santykiai su kultūros paveldu ir etnine tradicija. Tik visus šiuos (ir kai kuriuos kitus

čia neišvardytus) faktorius įtraukus į naujos architektūros projektavimo procesą galima tikėtis darnaus bei kontekstualaus galutinio estetinio rezultato.

Ignoruojant kontekstualumo ir „vietos dvasios“ reikalavimus, vis dažniau kyla pavojus naujus pastatus istorinėje aplinkoje išvysti agresyviai dominuojant ir disonuojant su ta išlikusia aplinka, nes šiuolaikinė architektūra dėl įvairių priežasčių dažniausiai labiau stengiasi perteikti formos žaismą nei harmoningą santykį su aplinka, naują kūrinį pabrėžtinai išskirti iš visumos, kad šis taptų estetinė ikona, teikiančia statytojams materialią naudą. Šiuolaikinė architektūra ir pati tampa estetikos ekonomika, vartotojiškos visuomenės vertybių vizualia išraiška. Dažnai dėl architektūros masyvumo, kompozicinių formų išraiškos grubumo ir detalių skurdumo žmogui sunku tapatinti objektą su savimi, jis nejaučia *artumo*, neatpažįsta jau žinomų pastato elementų.

Architektūrai būtinas etiškumas taip pat glaudžiai siejasi su socialiniu aspektu, be to, suponuoja estetikos keliamas architektūros bendruomeniškumo problemas. Architektų darbai turi tiesioginį poveikį žmonių elgesiui ir jausenai aplinkoje: jie gali pagerinti pastatų naudotojų ir gyventojų gyvenimą arba jį pabloginti. Todėl šis socialinis aspektas,

veikiantis architektūros estetiką ir savaime suprantamą etiką, turėtų paskatinti architektus, labiau pasikliaujant tyrimais, daugiau dėmesio skirti detalėms, turinčioms ir darančioms poveikį žmogaus gyvenimo kokybei. Būtent dėmesys detalėms, dėl jų keliami klausimai ir rūpestis jomis gali tapti architekto etikos ir moralės tam tikru lakmuso popierėliu, nes pirmiausia pastebimas atskiros detalės estetiškas išbaigtumas, o tik vėliau – atskirų pastato dalių ir jų tarpusavio bendros visumos ryšys.

Baigiant galima pridurti, kad kontekstualios architektūros sąlyga ir vienas estetiškos architektūros požymių – penkių kategorijų (lietimo, skonio, girdėjimo, regėjimo ir uodimo) pojūčių paįsymas kuriant architektūros objektus urbanistinėje ar gamtinėje aplinkoje. Pastatų architektai, urbanistai, veikdami per mūsų pojūčius ir patiriamos erdvės suvokimą – tai erdvės apšvietimas (vizualus matymas), somatiniai pojūčiai (lietimas, tekstūra ir judesys), šiluminė erdvė (dalis somatinių pojūčių, turinčių sąsajų su architektūros infrastruktūra), akustinė erdvė (girdėjimas), uoslės erdvė (uodimas) ir privati/kultūrinė erdvė – kuria teigiamas emocijas, verčia žavėtis patirta architektūra, o ne versti išgyventi slogius ir nemalonius pojūčius.

Literatūra

- Curl J. S. 2018. *Making Dystopia*. Oxford: Oxford University Press.
- Erwine B. 2017. *Creating Sensory Spaces. The Architecture of the Invisible*. London and New York: Routledge.
- Frampton K. 2018. *Moderniosios architektūros kilmė ir pagrindai*. Vilnius: Technika.

- Gonzalez-Longo C. 2012. Using Old Stuff and Thinking in a New Way. Material Culture, Conservation and Fashion in Architecture. Emmons P., Hendrix J., Lomholt J. Ed. *The Cultural role of Architecture. Contemporary and Historical Perspectives*. London and New York: Routledge, 68–77.

- Janušauskaitė V. 2017. Lietuvos senamiesčių apsauga sovietmečiu – (ne)sėkmės istorija? *Naujas Židinys-Aidai*: 39–47.
- Lagueux M. 2004. Ethics Versus Aesthetics in Architecture. *The Philosophical forum Volume XXXV*, No. 2, Summer: 117–133.
- Norberg-Schulz C. 1979. *Genius Loci: Toward Phenomenology of Architecture*. New York: Rizzoli.
- Pelletier L. 2012. The Space of Fiction. On the Cultural Relevance of Architecture. Emmons P., Hendrix J., Lomholt J. Ed. *The Cultural role of Architecture. Contemporary and Historical Perspectives*. London and New York: Routledge, 58–67.
- Petrušonis V. 2004. *Vietovės kultūrinio tapatumo re-spektavimas architektūroje*. Daktato disertacija. Vilnius: Technika.
- Scruton R., Samalavičius A. 2017. Cities, Aesthetics and Beyond. Samalavičius A. Ed. *Rethinking Modernism and the Built Environment*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 23.
- Samalavičius A. 2019. Architektūra ir aplinkos kognityviniai aspektai. *Logos* 99: 156–165.
- Scruton R. 1979. *The Aesthetics of Architecture*. Princeton. New Jersey: Princeton University Press.
- Scruton R. 2009. *Beauty*. Oxford: Oxford University Press.
- Sussman A., Hollander J. B. 2015. *Cognitive Architecture. Designing for How We Respond to the Built Environment*. London and New York: Routledge.
- Štelbienė A. 2004. Architektūros kokybė. Etika, estetika ir tapatybė, *Architektūros kokybės kriterijai*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Technika, 28–37.
- Taylor N. 2006. Ethical Arguments About the Aesthetics of Architecture. Fox W. Ed. *Ethics and the Built Environment*. London and New York: Routledge, 193–206.
- Turner F. 1992. *Beauty: The Value of Values*. University of Virginia Press.